

© 2003 р. **О. Д. Максимюк**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ НЕВІДВОРОТНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Досвід минулого, який зберігається в пам'яті людства є амбівалентним за своїм змістом. У ньому поряд із досвідом, накопиченим у результаті розвитку цивілізації та культури, присутня також пам'ять про велику кількість скоєних людьми розривів і злочинів [1, с. 444].

Саме тому сьогодні досить важливе положення про те, що люди, які скоюють правопорушення, повинні нести за них відповідальність. Проблема невідворотності юридичної відповідальності завжди була актуальною на всіх етапах розвитку людства. Якщо звернутись до Біблії, то можна побачити, що вбивство Авеля його братом потягнуло за собою відповідальність [2, с. 4]. За часів Запорозької Січі козаки, які вчиняли злочини, теж несли дуже сувору відповідальність [11].

Багато вчених у своїх дослідженнях порушували питання невідворотності відповідальності за скоєні правопорушення. Зокрема, великий німецький поет-мислитель І. Гете поставив епіграфом до свого автобіографічного твору "Поезія і правда" давній грецький вислів: "Людина, яку не карають, не повчається" [1, с. 445]. У цьому твердженні присутня думка про природну необхідність покарань, невід'ємність покарання від процесу соціалізації, виховання індивіда, а значить, і від історичного розвитку людської цивілізації. Природно-правова парадигма передбачає обумовлення необхідності покарань інтересами розвитку людства як роду і людини як родової істоти. Для неї покарання є не відплатою злом на зло, а відновленням порушеної справедливості. Покарання, будучи суворим, тільки за формою нагадує зло, але за сутністю воно не є таким, бо несе в собі інший ціннісний заряд, протилежні завдання та цілі. І суворі покарання мають на меті не збільшити загальну суму зла, а зменшити його. Для успішного розвитку цивілізації набагато краще, щоб злочинці не користувались плодами своїх злочинних діянь, а страждали б від завданих покарань. Але тут є важливий момент. Як відзначає В.А. Бачинін, покарання повинні бути співрозмірні зі злочинами [1, с. 446]. За це порівняно давно, зокрема у XVIII-XIX ст., активно виступали великі європейські філософи та юристи Ч.

Беккарія, Вольтер, Ж. Бриссо де Варвиль, Л. Лепелет'є де Сан-Фаржо, А. Фейербах, К. Цехарис та ін. Вони обумовлювали принципи раціонального зважування міри покарання та доказували, що держава не вправі перевищувати цю міру розумності та "накинута" на винного всією тяжкістю своєї машини. У виступах цих учених зважена міра покарання була в якості не тільки відплатою покарання за злочин, але і як захист винного від громади держави, від можливості перевищення влади при осудженні.

Коли йдеться про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх, то має значення виокремлення серед них тих, що досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування [7].

Але в сучасних умовах усе більшого значення набуває питання невідворотності кримінальної відповідальності осіб, які на момент вчинення злочину були неповнолітніми.

Якщо порівняти статистичні дані УВС в Чернівецькій області за 2002 рік за кварталами, то можна побачити деякі тенденції чи то збільшення, чи то зменшення кількості осіб, які вчинили злочини, будучи неповнолітніми:

1) якщо за 1 квартал 2002 року в Чернівецькій області виявлено 72 особи, які вчинили злочин, то за 2 квартал таких осіб було 63. Приріст від'ємний. Складає – 12,5;

2) питома вага за 1 квартал становить 10,1, а за 2 квартал – 10,0, з них 14–15 років – відповідно 19 та 24 особи. Приріст – 26,3 %;

3) неповнолітні по КР – за 1 квартал не виявлено; за 2 квартал – 62, питома вага – 12,0, з них 14–15 років – 24;

Якщо звернути увагу на статистичні дані деяких районів Чернівецької області, то можна зробити деякі висновки:

1. По Вижницькому району: 1 квартал – 5 осіб, 2 квартал – 2; питома вага – 12,8 (I квартал), 7,7 (2 квартал.), з них 14–15 років – 2 (1 квартал.), неповнолітні по КР – 2 (2 квартал.), питома вага – 8,7, з них 14–15 років – не було виявлено.

2. По Кельменецькому – 1 (I квартал.), 1 (2 квартал.), питома вага – 4,5 (I квартал), 3,2 (2 квартал.), з них 14–15 років – 1 (2 квартал.), за I квартал – не виявлено, неповнолітні по КР – 1, питома вага – 4,0, з них 14–15 років – 1.

3. По Сокирянському – I квартал (11 осіб), II квартал – 2, питома вага – 20,8 (I квартал.), 5,7 (II квартал.), з них 14–15 років – 4 (I квартал.), 1 (II квартал.), неповнолітні по КР – I квартал – не виявлено, II квартал – 2, питома вага – 6,3 (II квартал.), з них 14–15 років – 1.

4. БОЗ – 3 особи (II квартал.), I – не виявлено, питома вага – 10,7, з них 14–15 років – 1 (II квартал.), неповнолітніх по карному розшуку – 2 (II квартал.), I квартал. – не виявлено, питома вага – 12,5 (II квартал.), I квартал. – не має, з них 14–15 років – 1 (II квартал.), I квартал. – не виявлено.

Дивлячись на статистику вчинення злочинів неповнолітніми знову по тих самих районах, можна побачити, що всі вони не перебували в стані алкогольного сп'яніння. Мабуть, це добре. Але виникає питання, чому ці особи скоюють злочини і в деяких випадках звільняються від відповідальності. Справді, з погляду законодавця, це правильно, тому що особи, які вчинили злочини, будучи неповнолітніми, повинні стати на шлях виправлення, і саме законодавець гарантує їм кримінально-правову охорону. Але, як видно з практики, яка підтверджується статистичними даними, є ряд неоподиноких випадків, коли неповнолітні, звільнені від кримінальної відповідальності, в тому числі покарання, протягом іспитового строку або після нього, вчиняють нові суспільно-небезпечні діяння. Тому сьогодні досить важливо, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, скоївши злочин, повинні нести за них кримінальну відповідальність. Навіть, якщо порівняти Кримінальний Кодекс від 1969 року і нинішній, перший Кримінальний Кодекс незалежної України, то є багато відмінностей, що стосується покарань неповнолітніх. Якщо раніше максимальний строк позбавлення волі для осіб, молодше 18 років, становив 10 років і більше й мови не могло бути, то тепер він становить 15 років. А чому це так? Мабуть, законодавець усвідомив, що для виправлення неповнолітніх недостатньо тих заходів, які були раніше. Мається на увазі зменшення строку покарань. Тому потрібно, щоб відповідальність неповнолітніх була невідвотною.

Бо саме цей міжгалузевий принцип актуальний на даний час. Більшість неповнолітніх правопорушників не є закоренілими злочинцями: вони мріють творити добро, хочуть бути схожими на позитивні образи, готові починати життя спочатку, добре навчатися, здобувати повагу оточуючих. Окремі акти поведінки підлітка почасти не виявляють його соціальної суті, а пояснюються віковими особливостями та вчиняються під впливом зовнішніх факторів.

Неповноліття охоплює відносно тривалий період розвитку особистості, що має кілька етапів. Якщо періодизацію неповноліття обмежити тільки віком, у межах якого можлива кримінальна відповідальність неповнолітніх, то й у такому випадку можна виокремити два етапи: підлітковий та юність. З цими етапами пов'язані 2 вікових рубежі, починаючи з яких особа підлягає кримінальній відповідальності (14 та 16 років). Кожен з цих етапів становить якісно особливий період розвитку, характеризується різноманітними змінами, які утворюють у сукупності своєрідність структури неповнолітнього.

На поведінку неповнолітнього має вплив не тільки вік, але й інші індивідуальні особливості особи, психічні аномалії. Вони за певних умов знижують опір до впливу ситуацій, зокрема конфліктних: утворюють перешкоди для розвитку соціально корисливих рис особистості, зокрема для її адаптації до зовнішнього середовища; послаблюють механізми внутрішнього контролю; обмежують можливості вибору рішень і варіантів поведінки; полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, необдуманих протиправних, вчинків.

Не варто забувати, що, оцінюючи особу неповнолітнього та визначаючи йому шляхи виправлення, необхідно також звертати увагу на взаємостосунки підлітків з батьками [12, с. 106].

За даними УМВС у Чернівецькій області, в 2002 році неповнолітніми скоєно 431 злочин (проти 451 в 2001 році), що на 4,4% менше в порівнянні з 2001 роком.

Статистичними даними встановлено, що за 2002 рік до судів області надійшло 185 кримінальних справ. Із них по 181 справі закінчено провадження і засуджено до різних мір покарання 278 осіб неповнолітніх. За 2001 рік до судів надійшло 202 кримінальні справи даної категорії, по яких було засуджено до різних мір покарання 260 осіб.

З наведених даних видно, що в 2002 році судимість серед неповнолітніх в порівнянні з минулим роком збільшилась на 18 осіб, або на 6,9%.

Питома вага засуджених неповнолітніх становить 10,9% у загальній кількості засуджених (2530 – 278), а в 2001 вона становила 10,1%.

Як і раніше, склад засуджених викликає занепокоєння.

У 2002 році засуджено 140 осіб неповнолітніх, які не працювали і не навчалися (в 2001 році 110 осіб), виховувалися в сім'ї з одним із батьків 115 неповнолітніх, поза сім'єю, в інтернаті, дитбудинку 21 особа (в 2001 році відповідно 107 та 11 осіб).

Наведені дані свідчать про те, що 60 % засуджених неповнолітніх на час скоєння злочину не мали нормальних умов життя та матеріального забезпечення своїх потреб, що на фоні економічної нестабільності в Україні є однією з умов, яка штовхає їх на скоєння злочинів. Це підтверджено також статистикою, яка передбачає, що за крадіжки чужого майна засуджено 193 особи неповнолітніх, за грабіж 21 особа, а всього за корисливі злочини засуджено 223 неповнолітніх, або 80,2 % від усіх засуджених.

Значно зменшився рівень неповнолітніх, які вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння. Якщо у 2001 році таких осіб було засуджено 51, то в 2002 році тільки 30.

Зменшилась судимість серед неповнолітніх, які скоїли злочини у групі з 19 до 185, в тому числі з участю дорослих з 82 до 68 осіб у 2002 році.

Отже, кримінальний портрет неповнолітнього можна характеризувати такими рисами:

Це переважно особи, які не працюють і не навчаються. Виховуються, як правило, в сім'ї з одним із батьків або близькими родичами у яких відсутні нормальні умови життя, тоді, як неповнолітні прагнуть краще жити за рахунок інших, що і штовхає їх на скоєння злочинів.

Що ж стосується практики призначення кримінального покарання, то вона характеризується такими даними.

До позбавлення волі засуджено 58 осіб, або 20,8 % від засуджених неповнолітніх (2001 році 77 осіб або 29,6%).

Із них засуджено до позбавлення на строк:

до 1 року включно – 1 особу;

понад 1 рік до 2 років включно – 15 осіб;

понад 2 роки до 3 років включно – 13 осіб;

понад 3 роки до 5 років включно – 28 осіб;

понад 5 років до 10 років включно – 1 особу.

Звільнено від відбування покарання з випробуванням 205 осіб, або 74% по відношенню до загальної кількості засуджених.

Застосовано штраф як основну міру покарання щодо 7 неповнолітніх, або 2,6% по відношенню до загальної кількості засуджених.

Також було застосовано до неповнолітніх: арешт щодо 1 особи, відстрочка виконання вироку щодо 2 осіб та інші міри покарання щодо 5 осіб.

Вивчення справ показало, що призначення судами кримінального покарання неповнолітнім особливих зауважень не викликає. Так, усі неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, раніше вже вчиняли злочини і знаходились на обліку в органах міліції [9].

Тому можна спробувати знайти ті шляхи, за допомогою яких відповідальність стане невідворотною, зокрема для неповнолітніх. Серед них можна виділити:

1. Соціально-економічний фактор забезпечення дії принципу невідворотності юридичної відповідальності, який включає економічну стабільність, створення нормальної ринкової економіки, достатній рівень життя неповнолітніх, здатний забезпечити реальність проголошених прав та свобод, а також достатнє матеріальне забезпечення функціонування правоохоронних органів, матеріальне стимулювання їх позитивної роботи, заохочення працівників правоохоронних органів за добросовісне виконання професійних обов'язків у реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності неповнолітніх [6, с. 42–43].

2. Соціально-правовий фактор, який містить законодавство, правозастосування, правову культуру [10, с. 48].

3. Соціально-психологічний фактор, складовими якого є професійна правова психологія працівників правоохоронних органів (мотивація, орієнтація, установки), які ведуть розмову із так званими "важкими підлітками" [5, с. 93–115].

4. Культурно-етичний фактор забезпечення принципу невідворотності юридичної відповідальності включає моральні основи юридичної відповідальності, моральний облік неповнолітніх, а також працівників міліції, СБУ, прокуратури, від яких залежить дуже багато в забезпеченні невідворотності кримінальної відповідальності неповнолітніх, і напрямки, форми і методи морального стимулювання цих працівників за добросовісне виконання професійних обов'язків [4, с. 241].

Отже, в умовах побудови правової держави підхід до забезпечення принципу невідворотності юридичної відповідальності, в тому числі кримінальної відповідальності неповнолітніх, повинен стати системним, науково-зумовленим. Передусім закони повинні бути приведені у відповідність із дійсністю, з вимогами реальної практики. Потрібні механізми, які б дозволяли забезпечити перехід проголошених прав неповнолітніх від декларацій до реалій, вести контроль за дотриманням прав і свобод неповнолітніх.

Як відзначає Т.А. Малаш, з метою забезпечення гарантування прав і свобод громадян необхідно

чітко закріпити принцип невідворотності юридичної відповідальності у Конституції та галузевому законодавстві України [6. с. 55].

Відомо, що до відповідальності за адміністративні правопорушення притягуються неповнолітні особи, яких застали при вчиненні правопорушення. А особи, які зникли з місця вчинення правопорушення, залишаються поза полем зору, їх, як правило, не встановлюють і не розшукують, а тому вони уникають відповідальності. І правильно тут відзначає Т.А. Малаш, говорячи, що міри боротьби з адміністративними правопорушеннями були би набагато ефективнішими, якби принцип невідворотності юридичної відповідальності діяв у відношенні таких осіб. А сприяти цьому могла би можливість зупинення строку давності притягнення до адміністративної відповідальності, якщо особа, яка вчинила проступок ухилиться від органів, уповноважених розглядати та вирішувати справи про адміністративні правопорушення. Було би справедливо, щоби протягом року особа, яка ухиляється від адміністративної відповідальності, знаходилась під загрозою притягнення до відповідальності за скоєне правопорушення [6. с. 44].

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити остаточний висновок, що сьогодні необхідно використати всю різноманітність засобів та умов для підвищення ефективності дії принципу невідворотності кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Список літератури

1. *Бачинін В.А.* Філософія права и преступлення. – Харьков, 1999.
2. Біблія або книги святого письма старого й нового заповіту. – К., 1993.
3. *Карнеева Л.* Неотвратимость ответственности и законодательное регулирование деятельности органов расследования // Социалистическая законность. – 1986. – № 3.
4. *Кудрявцев В.П.* Право как элемент культуры // Право и власть. – М., 1990.
5. *Лазарев В.В.* Социально-психологические аспекты применения права. – Казань, 1982.
6. *Малаш Т.А.* Принцип неотвратимости юридической ответственности. – Москва, 1997.
7. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України // За ред. *М.І. Мельника, М.І. Хавронюка*. – К., 2001.
8. *Рекунков А.* На страже правопорядка и социальной справедливости. – Коммунист, 1986.
9. Узагальнення Апеляційного суду Чернівецької області по неповнолітнім, 2003.
10. *Халфина Р.О.* Право как средство социального управления. – М., 1983.
11. *Яворницький О.* Історія Запорозької Січі. – К., 1996.
12. *Яцун О.* Призначення покарання неповнолітнім // Вісник прокуратури. – 2003.

А. Д. Максимюк

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ НЕОТВРАТИМОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Исходя из теоретической модели девиантного поведения несовершеннолетних, автор на основе использования социально-экономических, культурных, этических, психологических факторов предлагает ряд методов эффективизации действия принципа неотвратимости уголовной ответственности применительно к данной категории субъектов права.

O. D. Maksymiuk

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL GROUNDS OF INEVITABILITY IN JUVENILE CRIMINAL RESPONSIBILITY

Drawing from a theoretical model of deviational behaviour of adolescents, the author, employing social, economical, cultural, ethical, psychological factors, suggests a range of methods for increasing actual effectiveness of the principle of the inevitability of criminal responsibility concerning these categories of subjects of law.